'फलेसक्तः मम फलायेदं कर्म्म करोमीत्येवं फलेसक्तो नितरां बन्धं प्राप्नोति।' इति मलमासतत्त्वम् ॥

फलोत्तमा, स्त्री, (फलेषु उत्तमा।) काकलीद्राक्षा। इति राजनिर्घण्टः ॥ (दुग्धिका। तत्पर्य्यायो यथा,—

"उत्तमा दुग्धिका दुग्धी फलोत्तमा फलिन्यपि ॥"

इति वैद्यकरत्नमालायाम् ॥)

फलोत्पत्तिः, पुं, (फलाय उत्पत्तिरस्य। प्रशस्तफलानां उत्पत्तिरत्र वा।) आम्रवृक्षः। इति शब्दचन्द्रिका ॥

फलोदयः, पुं, (फलस्य उदयो यत्र।) लाभः। सुरालयः। हर्षः। इति शब्दरत्नावली ॥ (फलस्य उदयः।) फलोत्पत्तिः। यथा, रघुः।

"सोऽहमाजन्मशुद्धानामाफलोदयकर्म्मणाम्।
आसमुद्रक्षितीशानामानाकरथवर्त्मनाम् ॥"

फल्कः, पुं, (फल निष्पत्तौ + "कृदाधारार्च्चिकलिभ्यः कः।" उणा० ३।४०। इति कः। सूत्रेऽत्र कलिभ्य इति पाठस्य विकल्पितत्वात् बाहुलकात् क इत्येके।) विसारिताङ्गम्। इत्युणादिकोषः ॥

फल्गु, त्रि, (फल निष्पत्तौ + "फलिपाटिनमिमनिजनामिति।" उणा० १। १९। इत्युः गुगागमश्च।) असारम्। इत्यमरः। ३। १। ५६ ॥ (यथा, माघे। ३। ७६।

"तरीषु तत्रत्यमफल्गु भाण्डं
सांयात्रिकानावपतोऽभ्यनन्दत् ॥")

निरर्थकम्। इति त्रिकाण्डशेषः ॥ (यथा, देवीभागवते। ५। १५। ३२।

"न फल्गुवाक्यैः प्रतिबोधनीयो
राजा तु वीरैरिति नीतिशास्त्रम् ॥"

सामान्यम्। क्षुद्रम्। यथा, भागवते।१।१३।४७।

"अहस्तानि सहस्तानामपदानि चतुष्पदाम्।
फल्गूनि तत्र महतां जीवो जीवस्य जीवनम् ॥")

फल्गुः, स्त्री, (फल निष्पत्तौ + उः। गुगागमश्च।) गयास्थनदीभेदः। तस्या माहात्म्यादि यथा,—

सार्द्धक्रोशद्वयं मानं गयायां परिकीर्त्तितम्।
यच्चक्रोशं गयाक्षेत्रं क्रोशमेकं गयाशिरः ॥
तत्र पिण्डप्रदानेन तृप्तिर्भवति शाश्वती।
नगाज्जनार्द्दनाच्चैव कूपाच्चोत्तरमानसात् ॥
एतद्गयाशिरः प्रोक्तं फल्गुतीर्थं तदुच्यते।
तत्र पिण्डप्रदानेन पितॄणां परमा गतिः ॥
पृथिव्यां यानि तीर्थानि ये समुद्राः सरांसि च।
फल्गुतीर्थं गमिष्यन्ति वारमेकं दिने दिने ॥"

इति गारुडे ८३ अध्यायः ॥

अन्यत् गयाशब्दे द्रष्टव्यम् ॥*॥ काकोडुम्बरिका। इत्यमरः ॥ काकडुमुर इति भाषा ॥ (अस्याः पर्य्यायो यथा,—

"भद्रा मलपूः फल्गुः स्यात् काकडुम्बरिका च सा ॥"

इति वैद्यकरत्नमालायाम् ॥)

अस्या गुणाः। गुरुत्वम्। ग्राहित्वम्। शीतलत्वम्। स्वादुत्वम्। तृप्तिकारित्वञ्च। इति राजवल्लभः ॥ रेणुभेदः। फागु इति प्रसिद्धः। मिथ्यावाक्यम्। इति शब्दरत्नावली ॥ वसन्तर्त्तुः। इति जटाधरः ॥

फल्गुदा, स्त्री, (फल्गुरिति नाम ददाति धारयतीति। दा धारणे + कः।) गयानदी। यथा,

"तत्र देशे गया नाम पुण्यदेशोऽतिविश्रुतः।
नदी च फल्गुदा नाम पितॄणां स्वर्गदायिनी ॥"

इति बृहद्धर्म्मपुराणे ५६ अध्यायः ॥

फल्गुनः, पुं, (फलति कार्य्यादिकमस्मादिति। फल निष्पत्तौ + "फलेर्गुक् च।" उणा० ३। ५६। इति उनन् गुगागमश्च। फल्गुन्यां फल्गुनीनक्षत्रे जातः इति वा। "श्रविष्ठा फल्गुन्यनुराधेति।" ४।३।३४। इति जातार्थप्रत्ययस्य लुक्। "लुक् तद्धितलुकि।" १।२।४९। इति स्त्रीप्रत्ययस्य च लुक्। एतन्निरुक्तिस्तु फाल्गुनशब्दे द्रष्टव्या।) अर्ज्जुनः। फाल्गुनमासः। इत्यमरटीकायां भरतः ॥ (फल्गुनीभवे, त्रि। इति सिद्धान्तकौमुदी ॥)

फल्गुनालः, पुं, (फल्गुनेन अलतीति। अल् + अच्।) फाल्गुनमासः। इति भूरिप्रयोगः ॥

फल्गुनी, स्त्री, (फल्गुन + गौरादित्वात् ङीष्।) नक्षत्रविशेषः। तच्च पूर्व्वफल्गुनी उत्तरफल्गुनी च। इति भरतधृतगोवर्द्धनानन्दः ॥ (यथा, महाभारते। ४। ४२। १६।

"उत्तराभ्याञ्च पूर्व्वाभ्यां फल्गुनीभ्यामहं दिवा।
जातो हिमवतः पृष्ठे तेन मां फाल्गुनं विदुः ॥)

काकोदुम्बरिका। इति राजनिर्घण्टः ॥ (फल्गुन्यां जाता। श्रविष्ठाफल्गुनीति अणो लुकि लुक्तद्धितलुकीति स्त्रीप्रत्ययस्य च लुकि फल्गुन्यषाढाभ्यां टानौ वक्तव्यौ इति वार्त्तिकोक्त्या टः। टित्वात् ङीप् ॥)

फल्गुवाटिका, स्त्री, (फल्गूनां वाटीव इवार्थे कन्।) काकोदुम्बरिका ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥ ("गुणादयोऽस्याः काकोदुम्बरिकाशब्दे ज्ञेयाः ॥")

फलगुवृन्ताकः, पुं, (फल्गुना वृन्तेनाकायति शोभते इति। आ + कै + कः।) श्योनाकप्रभेदः। इति राजनिर्घण्टः ॥

फल्गूत्सवः, पुं, (फल्गूनामुत्सवः।) फल्गुकरणकगोविन्दोत्सवः। दोलयात्रा इति ख्यातः। यथा, दोलयात्रापद्धतिः।

"गोविन्दानुगृहीतन्तु यात्राङ्गं तत् प्रकीर्त्तितम्।
फल्गूत्सवं प्रकुर्व्वीत पञ्चाहानि त्र्यहाणि वा ॥"

फल्यं, क्ली, (फलाय हितमिति। फल + यत्।) कुसुमम्। इति शब्दचन्द्रिका ॥

फल्लकी [न्] पुं, (फल्लकः फलकस्तदाकारोऽस्त्यस्येति। इनिः।) मत्स्यविशेषः। इति शब्दमाला ॥ फलुइ इति भाषा।

फल्लफलः, पुं, सूर्पवातः। इति जटाधरः ॥ कुलार वातास इति भाषा ॥

फाः, पुं, सन्तापः। निष्फलभाषणम्। यथा,—

"फिः कोपे फाश्च सन्तापे तथा निष्फलभाषणे ॥"

इति शब्दरत्नावली ॥

वृद्धिः। वर्द्धकः। यथा "फा वृद्धौ वर्द्धके पुमान्।" इति विश्वः ॥

फाटकी, स्त्री, (स्फुट + णुल्। ङीष्। पृषोदरादित्वात् साधुः।) स्फटी। इति राजनिर्घण्टः ॥

फाणिः, स्त्री, (फाणयतीति। फण गतौ + णिच् + इन्।) गुड़ः। करम्भः। इत्युणादिकोषः ॥

फाणितं, क्ली, (फण गतौ + णिच् + क्तः।) अर्द्धावर्त्तितेक्षुरसः। फेणीति ख्यातम्। इत्यमरभरतौ ॥ (यथा, महाभारते।१३।६४।२३।

फल्गुनी पूर्व्वसमये ब्राह्मणानामुपोषितः।
भक्ष्यान् फाणितसंयुक्तान् दत्त्वा सौभाग्यमृच्छति ॥")

अस्य गुणाः। गुरुत्वम्। अभिष्यन्दित्वम्। बृंहणत्वम्। कफशुक्रलत्वम्। वातपित्तश्रमनाशित्वम्। मूत्रवस्तिविशोधनत्वञ्च ॥ * ॥

"इक्षो रसस्तु यः पक्वः किञ्चिद्गाढो बहुद्रवः।
स एवेक्षुविकारेषु ख्यातः फाणितसंज्ञया ॥"

इति भावप्रकाशः ॥

(यथा च।

"शिराहर्षेऽञ्जनं कुर्य्यात् फाणितं मधुसंयुतम् ॥"

इति वैद्यकचक्रपाणिसंग्रहे नेत्ररोगाधिकारे ॥

"फाणितं शक्तवः सर्पिर्दधिमण्डोऽम्लकाञ्जिकम्।
तर्पणं मूत्रकृच्छ्रघ्नमुदावर्त्तहरं पिबेत् ॥"

इति चरके सूत्रस्थाने २३ अध्याये ॥)

फाण्टं, त्रि, (फण्यते स्मेति। फण गतौ + "क्षुब्धस्यान्तध्वान्तेति।" ७। २। १८। इति निपातनात् साधुः।) अनायासकृतम्। इत्यमरः। ७। १। ९४ ॥ कषायभेदः। यथा,—

"क्षिप्त्वोष्णतोये मृदितः फाण्ट इत्यभिधीयते।"

अपि च।

"क्षुण्णद्रव्यपले सम्यक् जलमुष्णं विनिःक्षिपेत्।
पात्रे चतुःपलमिति ततस्तु स्रावयेज्जलम् ॥
सोऽयं चूर्णद्रवः फाण्टो भिषग्भिरभिधीयते ॥"

इति वैद्यकपरिभाषा ॥

(तथास्य प्रस्तुतविधिः।

"सद्योऽभिष्णु पूतस्तु फाण्टन्तन्मानकल्पने ॥"

इति वाभटकल्पस्थाने षष्ठेऽध्याये ॥)

फालं, क्ली, (फलाय शस्याय हितम्। फल + अण्। यद्वा, फल्यते विदार्य्यते भूमिरनेनेति। फल + घञ्।) हलोपकरणम्। इति मेदिनी। ले, ३४ ॥

फालः, पुं, (फल्यते विदार्य्यते क्षेत्रमनेनेति। फल + करणे घञ्।) लाङ्गलस्थभूमिविदारकलौहः। फल्यते विशीर्य्यते भूमिरनेन सः। तत्पर्य्यायः। कृषिकः २। इत्यमरः।२।९।१३॥ कृषकः ३। फलम् ४। इति भरतः ॥ कृषिका ५। फालम् ६। इति मुकुटः ॥ कुशिकम् ७। इति हेमचन्द्रः। ३। ५५५ ॥ महादेवः। बलदेवः। कार्पासवस्त्रे, त्रि। इति मेदिनी। ले, ३४ ॥ नवविधदिव्यान्तर्गताष्टमदिव्यम्। तस्य विधिर्यथा। बृहस्पतिः।

"आयसं द्वादशपलघटितं फालमुच्यते।
अष्टाङ्गुलं भवेद्दीर्घं चतुरङ्गुलविस्तरम् ॥